

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
1953

Χριστιανικά κιονόκρανα με ανεμιζόμενα φύλλα

Σ. Πελεκανίδης

doi: [10.12681/makedonika.9246](https://doi.org/10.12681/makedonika.9246)

Copyright © 2016, Σ. Πελεκανίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πελεκανίδης Σ. (2017). Χριστιανικά κιονόκρανα με ανεμιζόμενα φύλλα. *Μακεδονικά*, 2, 167-178.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9246>

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΑ ΜΕ ΑΝΕΜΙΖΟΜΕΝΑ ΦΥΛΛΑ

Τὰ κιονόκρανα με άνεμιζόμενα φύλλα παρουσιάζονται σπάνια και απομονωμένα στη χριστιανική αρχιτεκτονική. Γι' αυτό κάθε νέο παρόμοιο εύρημα είναι μία συμπλήρωση οργανική στα κενά που ανοίγονται ακόμη στην ομάδα αυτή.

Ένα τέτοιο κενό έρχονται να συμπληρώσουν τα δύο κιονόκρανα που δημοσιεύονται στη μελέτη τούτη.

Το ένα βρίσκεται, εδώ και πολλά χρόνια, απαραίτητο στη Συλλογή του Άγ. Γεωργίου (Rotonda), το άλλο βρέθηκε μέσα σ' ένα σωρό αρχαίων κομματιών, που ήταν φυλαγμένα στο αΐθριο του Άγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Η προέλευση και των δύο είναι άγνωστη. Βέβαιο είναι μόνο πως το δεύτερο μαζί με άλλα γλυπτά αποκαλύφθηκε τυχαία γύρω από τον Άγ. Δημήτριο, στις έκσκαφές για τις υδραυλικές εγκαταστάσεις της πυρίκαυστης ζώνης, ύστερα από την πυρκαϊά του 1917.

Το κιονόκρανο της Συλλογής του Άγ. Γεωργίου, Πίν. (μέγ. ύψ. 0,52, μέγ. πλ. 0,57, διάμ. βάσ. 0,38), έχει δύο σειρές από άνεμιζόμενα φύλλα και μία τρίτη με κατακόρυφη άκανθα, μάλλον διακοσμητική, μεταξύ της επάνω σειράς και του άβακα. Ο άβακας, με έντονες τριγωνικές έξοχές πάνω από τις έλικες, περιβάλλεται κυματιστά σ' όλη τη στενή και κοίλη επιφάνεια από ένα φυλλοφόρο μίσχο και χωρίζεται στη μέση με μία έντονη ήμικυκλική προεξοχή σε δύο ίσα μέρη.

Το δούλεμα του συνόλου είναι προσεκτικό και ή εκτέλεση της θεοδοσιανής οδοντωτής άκανθας αυστηρή. Η διαμόρφωσή του, ρεαλιστική, αποδίνει όλες τις φυσικές λεπτομέρειες των φύλλων. Το τρυπάνι κινείται πάνω στην ύλη με ακρίβεια και προσοχή. Όπου πρόκειται να αποδώση το δόντι του φύλλου περιορίζεται σε βαθιές και λεπτές έγκοπές, ενώ για τις κύριες νευρώσεις σχηματίζει βαθιά, κουφωτά αυλάκια. Η τεχνική αυτή τονίζει περισσότερο τις σκιές, τις κάνει πιο έντονες και το φύλλο, μολονότι στην πραγματικότητα είναι ένα σώμα με την ισχυρή κάλαθο, ωστόσο φαίνεται στον παρατηρητή πως είναι κάτι ξεχωριστό και ανεξάρτητο απ' αυτήν.

Τὸ κιονόκρανο τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, Πίν. μέσο σέ μέγεθος (μέγ. ὕψ. 0,37, μέγ. πλ. 9,55, διάμ. βάσ. 0,35), διατηρεῖται ἀκέραιο ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρᾶ καὶ ἀρκετὰ καταστραμμένο ἀπὸ τὶς ἄλλες Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ στεφάνη, τὴν κάλαθο καὶ τὸν ἄβακα. Τὸ κέντρο τοῦ ἄβακα ποικίλλεται μὲ ἓνα ἀνθέμιο μορφῆς ὑψηλοῦ ρόδακα. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ προσκλίνουν σχηματοποιημένα φύλλα πού διαμορφώνονται μὲ βαθιὲς λοξό-τητες γλυφές. Ἡ κάλαθος σκεπάζεται μὲ δύο σειρὲς ἀπὸ προεξέχοντα ἀνεμιζόμενα φύλλα ἄκανθας μὲ ἀντίθετη στὶς δύο ζῶνες φορᾶ. Τὰ φύλλα αὐτὰ ἔχουν χάσει τὴ φυσικότητά τους καὶ μόνο συμβατικά, χωρὶς καμιὰ πλαστικότητα, μὲ δυὸ χονδρὲς ἢ καὶ περισσότερες λοξὲς γλυφές δηλώνονται οἱ νευρώσεις τους. Ἡ στεφάνη ἦταν κι' αὐτὴ ζωσμένη μὲ ἄκανθα ἴδιας τεχντροπίας ὅπως καὶ τῶν φύλλων.

Τὰ νέα αὐτὰ κιονόκρανα πλουτίζουν τὴν ὁμοιογενῆ ομάδα καὶ δίδουν νέες μορφές τῆς ἐξέλιξης τοῦ κιονοκράνου μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα. Τὶς μορφές τούτες ὡς τώρα δὲν τὶς γνωρίζαμε.

Γιὰ νὰ καθορίσωμε τὴ θέση τῶν κιονοκράνων μας μέσα στὴ γνω-στὴ ὡς σήμερα ομάδα, θὰ πρέπη νὰ τὰ τοποθετήσωμε ἀνάλογα ἀνάμεσα στὰ παρόμοια κιονόκρανα πού βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ συγγενικὰ ἔξω ἀπ' αὐτήν, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τέτοια τεχντροπικὴ ἐξέλιξη πού ἐπιτρέπει ἀνετα τὴ συστηματικὴ καὶ ἀκριβῆ χρονολόγησή τους.

Τὰ γνωστὰ ὡς τώρα στὴν Ἑλλάδα κιονόκρανα τοῦ τύπου πού μελε-τοῦμε εἶναι τὰ ἐπόμενα :

1) Λεῖψανο ἐπικράνου παραστάδας στὴ Συλλογῆ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Τὰ πέντε μεγάλα φύλλα πού διατηρήθηκαν σὲ δύο σειρὲς, τρία ἐπάνω καὶ δύο κάτω, ἔχουν τὴν ἴδια διάρθρωση μὲ τοῦ κιονοκράνου τῆς ἴδιας Συλλογῆς. Ἡ τεχνικὴ του εἶναι κάπως διαφοροετικὴ. Ἡ ἄκανθα ἔχει ἄμεση σχέση μὲ ἐκείνη πού βλέπομε στὰ κιονόκρανα τῆς Ἀχειρο-ποιήτου. Τὸ τρουπάνι ἐργάζεται μὲ πιὸ τυλικότητα παρὰ στὸ πρῶτο κιονό-κρανο πού περιγράψαμε, σχηματίζοντας τὶς ἀκμὲς τῶν φύλλων μὲ μιὰ ἀπόλυτη, θὰ λέγαμε, συμμετρία, ἐνῶ τὸ κεντρικὸ νεῦρο τους διαμορφώνεται ὄχι μ' ἓνα αὐλάκι ἀλλὰ μὲ συνεχεῖς παράλληλες πρόσεμμένες τρύπες τρουπανιοῦ, πού ἀκολουθοῦν κανονικὰ τὴ φυσικὴ διαμόρφωση καὶ τὴν κλίση τοῦ φύλλου. Τὸ κομμάτι αὐτὸ προέρχεται ἴσως ἀπ' τὸ μαρμάρινο διάκοσμο τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, γιατί βρέθηκε στὶς ἐρευνες πού ἔγιναν μέσα στὸ Μνημεῖο.¹ Ὁ R. Kautzsch τὸ τοποθετεῖ ὕστερα ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας.²

¹ E. Hebrard, L'arc de Galère et l'église Saint-Georges à Salo- nique, BCH 44, 1920, 36, εἰκ. 17.

² R. Kautzsch, Kapitellstudien (Beiträge zu einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten von vierten bis ins siebente Jahrhundert) Berlin - Leipzig 1936, 145.

Κιονόκρανα με άνθειζόμενα φύλλα

2) Τα πὸ γνωστὰ κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα εἶναι τῆς Ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, τὰ ὁποῖα ὁ R. Kautzsch χρονολογεῖ στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰώνα,¹ ἐνῶ ὁ M. Καλλιγᾶς στὴν ἀξιόλογη πραγματεία του Die Hagia Sophia von Thessalonike, 1935, 52, τὰ θέλει σύγχρονα μὲ τὸ Ναῦο, δηλ. στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα.

3) Ὁ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, μέσα στὴ μεγάλη ποικιλία τῶν κιονοκράνων του, παρουσιάζει καὶ κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα.² Ἀπὸ τὰ δύο ποὺ ὑπῆρχαν ἄλλοτε τὸ ἓνα διασώθηκε εὐτυχῶς ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ σχεδὸν ἀκέραιο. Τὸ ἰδιαιτέρο ποὺ παρουσιάζει τὸ κιονόκρανο αὐτὸ, σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα, εἶναι ὅτι τὰ άνεμιζόμενα φύλλα ποὺ περιβάλλουν τὴν κάλαθο στὴν κάτω ζώνη ἔχουν ἀντίθετη φορὰ ἀπὸ τὴν ἐπάνω. Ἡ μορφή του βροῖσκει ἀκόμη στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς κλασικῆς χριστιανικῆς ἀκανθας Ὡστόσο σὲ πολλὰ σημεῖα, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω, καὶ στὰ ἐπι μέρους καὶ στὸ σύνολο, ἀρχίζει κάποια σχηματοποίηση, ἡ ὁποία ἐνώνει σ' ἓνα σῶμα κάλαθο καὶ φύλλα. Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ ὁ R. Kautzsch τὸ χρονολογεῖ στὸ μέσο τοῦ 5ου αἰώνα.³

4) Ἐξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μόνο στὴν Ἁγ. Παρασκευῆ τῆς Χαλκίδας βροῖσκομε κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα, τύπου Ἁγ. Δημητρίου.⁴ Δύο σειρές, ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ ὀκτὼ φύλλα ἀκανθας μὲ ἀντίθετη κίνηση, περιβάλλουν τὴν κάλαθο. Τὸ κεντρικὸ νεῦρο τοῦ φύλλου σχηματίζεται ὅπως καὶ στὸ κιονόκρανο τοῦ Ἁγ. Δημητρίου. Ἄσυνήθιστες μόνον εἶναι οἱ ἔντονα προεξέχουσες ἑλικες ποὺ σχηματίζουν τὶς γωνίες. Κατὰ τὰ ἄλλα φαίνεται ἐξελιγμένη κάπως μορφή τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, κυρίως στὴ σχηματοποίηση τῶν φύλλων τῆς ἀκανθας ποὺ κάθονται ἀνόργανα σχεδὸν πάνω στὸ σῶμα. Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ χρονολογικὰ τοποθετεῖται ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ κιονόκρανο τοῦ Ἁγ. Δημητρίου.⁵

Τὰ δύο πρωτοδημοσιευόμενα κιονόκρανά μας δὲν ταυτίζονται μὲ κανένα ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἑλληνικὰ κιονόκρανα ποὺ παραθέσαμε παραπάνω.

Τὸ ἓνα, τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, παρουσιάζεται ἀρχαῖο στὸ σχῆμά του, στὴ μορφή τῶν φύλλων του, στὸ εἶδος τῆς ἀκανθας καὶ στὴν τεχνολογία του. Τὸ ἄλλο, τοῦ αἰθρίου τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἀπομονώνεται ἀπ' ὄλα στὴ μορφή καὶ στὴν τέχνη.

Τὸ κιονόκρανο τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ζῆ ἀκόμη μέσα στὴν κλασικὴν

¹ R. Kautzsch, ὁ. π. 142 ἔξ.

² Γ. Σωτηρίου, Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἀρχ. Δελτ. 1918. Παράρτημα, Πιν. 7, εἰκ. 11γ.

³ R. Kautzsch, ὁ. π. 146.

⁴ J. Strzygowski, Die Akropolis in Altbyzantinischer Zeit, AM 14 1889, 290 κέ., εἰκ. 7, R. Kautzsch, ὁ. π. 146.

⁵ Βλ. εἰκ. R. Kautzsch, ὁ. π. πιν. 29, 465.

ἀτμόσφαιρα καὶ συγγενεῦει μὲ τὰ κιονόκρανα τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Γέρασα, πού χρονολογοῦνται στὸ 2ο καὶ 3ο αἰώνα.¹ Ἡ κοινότητα τῶν στοιχείων παρουσιάζεται στὴν ἔλλειψη στεφάνης, στὴ συμμετρικὴ τοποθέτηση τῶν φύλλων τῆς ἀκανθας, πού κάθετα ὅπως εἶναι, τὰ φυσᾶ ἔλαφρὰ ὁ ὑποθετικὸς ἄνεμος καὶ γέρονουν χωρὶς νὰ φεύγουν ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα, καὶ στὴν ἐμμονὴ στὴ φυσικότητα. Διαφορὲς παρουσιάζονται λιγώτερες ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες, ὅμως δηλωτικὲς μιᾶς ἄλλης παραδόσης πού ἀκολουθοῦν τώρα οἱ γλύπτες. Λεῖπει ὅλο ἐκεῖνο τὸ δέσιμο σ' ἓνα ὁμοιογενὲς σύνολο τοῦ φυσικοῦ διακόσμου μὲ τὴν τεκτονικὴ μορφή τοῦ κιονοκράνου. Μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεμιζόμενα φύλλα τῶν κλασικῶν κιονοκράνων ξεπηδοῦν καυλοὶ πού φθάνοντας κάτω ἀπὸ τὸν ἄβακα χωρίζονται σὲ δύο καὶ ὁ καθένας τους παίρνει τὴ μορφήν ἑλικας πού ὑποβαστάζει τὶς τέσσερις γωνιῆς τοῦ ἄβακα. *Ἄλλες δύο τέτοιες ἑλικες ἔρχονται καὶ ἐνώνονται συμμετρικὰ μὲ τὶς ράχες τους στὸ κέντρο ἀκριβῶς τοῦ κιονοκράνου καὶ κάτω ἔξωτὰ ἀπὸ τὸ ρόδακα πού εἶναι συνήθως στὴ μέση τοῦ ἄβακα. Τέλος, ἓνα φύλλο, πού βγαίνει μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεμιζόμενα, σκεπάζει τοὺς δίδυμους καυλοὺς πού ἀπολήγουν στὶς ἑλικες.

Τίποτε ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα δὲν ἔχει τὸ κιονόκρανό μας. Παρουσιάζει τὴ μορφή τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς.

Ὁ διάκοσμος τῶν ἀνεμιζόμενων φύλλων εἶναι γιὰ νὰ καλύψῃ τὸν ὄγκο, τὸ σῶμα τὸ βαρὺ τῆς καλάθου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄβακα καὶ τὶς δυνατὲς ἑλικες πού οἱ ἐξωτερικὲς τους ὄψεις ποικίλλονται μὲ φύλλα διακοσμητικά.

Αὐτὲς οἱ διαφορὲς ἀπομακρύνουν τὸ κιονόκρανό μας ἀπὸ τὴν κλασικὴ μορφή καὶ τὸ φέρνουν δίπλα στὰ θεοδοσιανὰ πού κυριαρχοῦν στὸν 5ο αἰώνα. Ἡ ἀκανθὰ του εἶναι παχιά καὶ οἱ ὀδοντωτὲς ἀκμὲς της, παρὰ τὴ δυσκολία πού θὰ εἶχε ὁ τεχνίτης στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἀπὸ τὰ λυγίσματα καὶ τὶς διάφορες θέσεις τῶν φύλλων πού τὰ κινεῖ ὁ ἄνεμος, μὲ ἐξαιρετικὴ λεπτομέρεια καὶ θελητὴ ἀκρίβεια ἀποδομένες. Τὰ φύλλα δὲν ἔξεχουν πολὺ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κιονοκράνου. Δὲν ἐμποδίστηκε ὅμως ἀπ' αὐτὸ ὁ τεχνίτης γιὰ νὰ δουλέψῃ μιὰ ἀκανθα, ὅπως τὴν ἔβλεπε ἴσως στὰ κοινὰ θεοδοσιανὰ κιονόκρανα, γεμάτη, χυμώδη καὶ ζωντανή. Καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀπόδοσιν αὐτὴ πάλι μὲ τὸ τρυπάνι, ἀποφεύγοντας ὅμως συστηματικὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ διακοσμητικά.

Τὸ κεντρικὸ νεῦρο τοῦ *akanthus spinosus* καὶ οἱ νευρώσεις ὄλου τοῦ

¹ C. Watzinger - K. Wulzinger, *Damaskus, die antike Stadt*, 19. C. T. Rivoira, *Architettura Musulmana*, 39. R. Kautzsch, 140, πν. 28, 453, 455.

φύλλου τονίζονται με αδελκώσεις, ὅχι με τρύπες πού κάνει τὸ τρουπάνι. Οἱ ἀκανόνιστες ἀκμές τῆς περιφέρειας τοῦ φύλλου ἀσύμμετρα ἀποδομένες ὅπως καὶ σιτὴ φύση, δὲν εἶναι τρύπες ἀλλ' ἐγκοπὲς μᾶλλον τριγωνικῆς καὶ πολυγωνικῆς πού σχηματίζονται καὶ πάλι με τὸ τρουπάνι.

Ἄπ' τὴν τεχνοτροπία αὐτῆ, μολονότι τὴ βλέπομε καὶ σ' ἄλλα κιονόκρανα σιτὴς ἀρχῆς καὶ σ' ὅλο τὸν 8ον αἰώνα, ἀπομακρύνεται τὸ ἐπίκρανο τῆς παραστάδας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, πού γενικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ τοποθετήση κανεὶς σιτὴς ἀρχῆς τοῦ 8ου αἰώνα, Δεὶλὰ ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται πάνω σ' αὐτὸ ἡ ἐκξήτηση. Ἄπὸ τὴν κλασικὴ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα προχωροῦμε με γοργὸ καὶ σταθερὸ ρυθμὸ πρὸς τὸ Βυζάντιο. Διαμορφώνεται πιά ἡ θεοδοσιανὴ βυζαντινὴ ἀκανθα χωρὶς νὰ ἔχη ὑπόψη πρότυπα ἀρχαιότερα.¹ Καὶ ἀπὸ δῶ ἀρχίζει ἡ κανονικὴ καὶ γνωστὴ ἐξέλιξις τῆς.

Σ' αὐτὸν τὸν κύκλον ἀνήκουν καὶ ὅλα τὰ γνωστὰ ἑλληνικὰ κιονόκρανα με άνεμιζόμενα φύλλα: τῆς Ἁγ. Σοφίας, τοῦ Ἁγ. Δημητρίου καὶ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς Χαλκίδας.

Δύο βιβλία, γνωστὰ μας ἤδη, τοῦ R. Kautzsch, Kapittelstudien καὶ τοῦ M. Καλλιγᾶ, Die Hagia Sophia, πού ἐκδίδονται σχεδὸν σύγχρονα, χρονολόγησαν τελείως διαφορετικὰ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἁγ. Σοφίας καὶ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου. Ὁ πρῶτος, ὅπως ἀναφέραμε, τὰ χρονολογεῖ στὸν 8ο αἰώνα, ὁ δεῦτερος, ἐκεῖνα μὲν τῆς Ἁγ. Σοφίας τὰ θεωρεῖ σύγχρονα με τὸ μνημεῖο, δηλ. στὸν 8ο αἰώνα, τοῦ Ἁγ. Δημητρίου δὲ παλαιότερα, χωρὶς νὰ καθορίζῃ τὴ χρονολογία.

Τὰ τέσσερα τοῦλάχιστο κιονόκρανα τῆς Ἁγ. Σοφίας πού ἔχομε ὑπ' ὄψην μας με τὴν ποικιλία πού παρουσιάζουν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δουλεύτηκαν γιὰ τὴν ἐκκλησία αὐτῆ. Ἡ ποικιλία τῶν κιονοκράνων σὲ ἓνα ἀρχιτεκτόνημα ἐξηγεῖται μόνο ἀπὸ τὴ δεύτερη χρῆση καὶ τέτοια παραδείγματα εἶναι πολλὰ σ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν 7ο καὶ 8ο αἰώνα καὶ μετὰ. Αἰτία ἴσως εἶναι ἡ ἡ οἰκονομικὴ στενότητα ἡ ἡ προσπάθεια τῆς σύντομης ἀποτελείωσης τοῦ ἔργου, ὅπως φαίνεται ὅτι ἔγινε με τὸν Ἁγ. Δημήτριον ὕστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 7ο αἰώνα. Γι' αὐτὰ ὅλα πιστεύω, πὼς τὰ κιονόκρανα τῆς Ἁγ. Σοφίας πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κτήριο. Ἄλλὰ δὲν μπορούμε νὰ παραδεχτοῦμε καὶ τὴ

¹ Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου, τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐξέλιξί του βλ. E. Weigand, Neue Untersuchungen über das Goldene Tor in Konstantinopel, AM 39, 1914, 1 κέ., ὅπου καὶ ὅλη ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία καθὼς καὶ ἡ συζήτηση πάνω στὰ προβλήματα πού παρουσιάζονται. G. de Jerphanion, Le Chapiteau Theodosien. (Le voix de monument), 96 κέ. R. Kautzsch 117. Τὸ βιβλίον τοῦ A. Riegl, Stilfragen δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ πιά, γιὰ τὴν ἀναπόδεικτον ἀπό τὴ γνωστὴ λανθασμένη θεωρία τῆς Reichskunst, ἰδιαίτερα γιὰ ὅ,τι σχετίζεται με τὴ βυζαντινὴ τέχνη, σ. 272 κέ.

χρονολόγηση τοῦ Kautzsch στὸν ὄσο αἰῶνα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ κιονοκράνου τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποὺ ὀρθά, νομίζω, τὸ τοποθετοῦμε στὰ πρῶτα θεοδοσιανά, στὶς ὀρχές τοῦ ὄου ἂν ὄχι στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα. Ἐπομένως μόνο τεχνοτροπικὴ ἐξέταση, μὲ βάση τὸ παραπάνω κιονόκρανο, εἶναι δυνατὸ νὰ δώσῃ ἀληθινὸ καὶ σταθερὸ συμπέρασμα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας εἶναι τοῦ τύπου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Ἀπομακρύνεται ὄμως τεχνοτροπικὰ ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ κιονόκρανο αὐτὸ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίκρανο τῆς παραστάδας τῆς ἴδιας Συλλογῆς. Ἐνῶ ἔχει κοινὰ τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα μ' αὐτά, τὴν παρόμοια χρῆση τοῦ τρυπανιοῦ, τὴν ὁμοιόμορφη διαμόρφωση τῶν νευρώσεων καὶ τῶν ἐγκοπῶν τῆς ἀκμῆς τοῦ φύλλου κ. ἄ., ἡ γενικὴ μορφή του δίνει ἄλλη ἐντύπωση. Εἶναι κλειστὸ στὸ περίγραμμά του σύνολο ποὺ γίνεται ἀπὸ μικρὰ αὐτοτελεῖα κομμάτια. Ἡ ζωηρότητα τῶν γνωστῶν μας φύλλων τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποὺ ἔδειχνε τὴν ἀκανθα σὰν ἄγρια, ἔχει μεταβληθῆ σὲ μιὰ ἡρεμὴ καὶ ἡπια μορφή, ποὺ νομίζει κανεὶς πὼς μὲ κάποιο ἀκαδημαϊσμὸ τοποθετήθηκαν τὰ μεγάλα, εὐλύγιστα καὶ ἀπαλὰ φύλλα πάνω στὸ σῶμα τῆς ἀκανθας. Γενικὰ τὸ κιονόκρανο ἔχει μιὰ συγκρατημένη κίνηση, ἀριστοκρατικὴ, θὰ λέγαμε, χωρὶς ὄπισσο νὰ μεταμορφώνεται τὸ σύνολο σὲ διακοσμητικὸ καὶ ἄψυχο.

Τὰ τρία ἄλλα κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας μὲ τὶς δύο σειρὲς φύλλων ἀκανθας ποὺ τὰ διπλώνει ὁ ἄνεμος, ὁ ὁποῖος φυσᾷ στὴν ἴδια κατεύθυνση, ὁμοιόμορφα μεταξὺ τους καὶ στὶς λεπτομέρειες, ζητοῦν τὴν ἐκζήτηση καὶ φεύγουν ἀπ' τὴ φυσικότητα. Τὸ τρυπάνι, ποὺ πολλὲς φορὲς γίνεται ἄσκοπη χρῆση του, ἔχει τὸν πρῶτο λόγο καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ποὺ ἡ παρουσία του θὰ ἦταν περιττή. Τὸ δόλωμα τῶν φύλλων εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτηδευμένο καὶ τυπικὸ καὶ ἡ ἐπιφάνεια θυμίζει τὰ φωτεινὰ καὶ βαθιὰ σκιασμένα κιονόκρανα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ ἐντύπωση ποὺ προκαλοῦν τὰ κιονόκρανα τῆς Ἀγ. Σοφίας εἶναι τέτοια, ποὺ γιὰ μιὰ στιγμή θὰ εἶχε ἀμφιβολίες κανεὶς γιὰ τὴν ὁμοιογένειά τους.¹ Ὅμως ἂν συγκρίνωμε τὸ ἐπάνω μέρος τῶν κιονοκράνων αὐτῶν, τὴ μορφή τοῦ ἄβακα μὲ τὸ διάκοσμό του, τὶς ἔλικες, τὸ σχηματοποιημένο πιά ἀνθέμιο, στὸ ὄποιο ἀπολήγουν οἱ ἐκφυλισμένοι καυλοὶ πάνω ἀπὸ τὰ κύρια φύλλα καὶ τὸ ἄλωμά του στὴν περιορισμένη κάτω ἀπὸ τὸν ρόδακα τοῦ ἄβακα ἐπιφάνεια, θὰ πειθοῦμε πὼς εἶναι σύγχρονα καὶ ἀνήκουν στὸ ἴδιο ἐργαστήριο. Οἱ τεχνίτες μόνο εἶναι δυνατὸν νὰ ἦτιν διάφοροι καὶ ἴσως νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ αἰτία τῆς φαινομενικῆς διαφορᾶς ποὺ παρατηροῦν.

Ἡ ἀπομάκρυνση λοιπὸν αὐτῆ τῶν κιονοκράνων τῆς Ἀγ. Σοφίας ἀπὸ τὸ κιονόκρανο καὶ τὴν παραστάδα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ ἡ προσέγγισή τους στὴ διάτρητη τεχνικὴ τοῦ ὄου αἰῶνα πείθουν, νομίζω, πὼς θὰ πρέπει

¹ R. Kautzsch, 141.

νά τὰ τοποθετήσωμε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα. Ἡ σύγκριση, ἄλλωστε, μὲ τὰ κιονόκρανα τοῦ Ἁγ. Φωκᾶ στὸ Basufan καὶ τοῦ Kal'at Sim'an μᾶς δίνει χρονολογίες γιὰ τὸ γρόνο τῆς ἐκτέλεσης τῶν κιονοκράνων τῆς Ἁγ. Σοφίας. Τὰ συριακὰ αὐτὰ κιονόκρανα, ποὺ εἶναι σύγχρονα μὲ τὶς ἐκκλησίες ὅπου βρίσκονται, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ 460—490 καὶ στὸ 491/2.¹ Ἡ τεχνοτροπία τους ὁμοίως καὶ ἡ ἀτμόσφαιρά τους ἐπιβάλλει νὰ θεωρηθοῦν προγενέστερα ἀπὸ τὰ συγγενικά τους τῆς Θεσσαλονίκης.²

Ἐπομένως καὶ μὲ βάση μιὰ καθορισμένη χρονολογία φθάνομε στὰ ἴδια συμπεράσματα, ποὺ καταλήξαμε ἐξετάζοντας μεταξὺ τους τὰ ἑλληνικὰ μόνον, παρόμοια στὸν τύπο, κιονόκρανα. Ἀποκλείεται λοιπὸν τὰ κιονόκρανα μὲ άνεμιζόμενα φύλλα τῆς Ἁγ. Σοφίας νὰ εἶναι σύγχρονα μὲ τὸ οἰκοδόμημα, νὰ χρονολογηθοῦν δηλ. στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα.³ Εἶναι τοῦλάχιστον, πιστεύομε, δύο αἰῶνες ἀρχαιότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ποὺ στηρίζουν καὶ πρόδρομοι τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἁγ. Δημητρίου.

Τὸ κιονόκρανο αὐτὸ συνεχίζει τὸ ἴδιο θέμα, ἀλλὰ δὲ μένει πιά στὴ νατουραλιστικὴ μορφή. Σχηματοποιεῖται ἐμφαντικὰ μὲ τὸν χωρισμὸ τῶν άνεμιζόμενων φύλλων σὲ δύο ζῶνες, ποὺ ἔχουν ἀντίθετη φορὰ ἢ κίττω ἀπὸ τὴν πάνω. Ἡ διακοσμητικὴ ὕψή του δὲν περιορίζεται μόνον ἐδῶ. Οἱ καυλοὶ ποὺ σχηματοποιήθηκαν στὰ κιονόκρανα τῆς Ἁγ. Σοφίας, τώρα χάνονται τελείως καὶ τὴν κενὴ ἐπιφάνεια μεταξὺ τοῦ ἄβρακα καὶ τῆς πάνω σειρᾶς τῶν φύλλων σκεπάζει ἓνα ἀπλωμένο καὶ συμμετρικὸ ἀνθέμιον. Ἀνεπαίσθητα μόνον στὴν κεντρικὴ προεξοχὴ τοῦ ἄβρακα σχηματίζονται δύο μικρὲς ἑλικες χωρὶς ὄργανικὴ συνοχὴ μὲ τὸν ὅλο διάκοσμο τοῦ κιονοκράνου. Εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὰ μοτίβα, ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ μὴ ἀφήσουν γυμνὴ τὴν προεξοχή, ἢ ὁποῖα εἶναι συνήθως ἓνας καλοδουλεμένος ρόδακας. Οἱ ἔξωτερικὲς πλευρὲς τοῦ ἄβρακα σκεπάζονται μὲ λοξότιμητες γλυφὲς σὲ σχῆμα ἀνεξάρτητων μεταξὺ τους φύλλων. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας, ποὺ ὁ τεχνίτης προσπαθεῖ νὰ τὰ ἀποδώσῃ ὅσο μπορεῖ πρὸ φυσιολογικά, στίς κορυφὰς τους ἀναδιπλώνονται ἔτσι ποὺ σχηματίζεται σὲ κάθε ἓνα ἀπ' αὐτὰ κ' ἓνας κομψὸς καὶ ιδιόρρυθμος μικρὸς ρόδακας.

Οἱ νέες αὐτὲς μορφὲς τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἁγ. Δημητρίου δὲν ἐξουδετερώνονται ἀπὸ τὸ καλὸ δούλεμα ποὺ πέτυχε ὁ τεχνίτης στὸ δίπλωμα καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν φύλλων καὶ γενικὰ τοῦ συνόλου. Τοῦτα δείχνουν τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ τεχνίτη ποὺ δούλεψε τὸ κιονόκρανο. ἐκεῖνα τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴν ἀλλαγὴ στὴν οὐσία καὶ στὴ μορφή τοῦ κιονοκράνου ποὺ μελετοῦμε.

¹ H. W. Bayer, Der syrische Kirchenbau. Blm. 1925, 70 κέ. εἰκ. 42-43

² R. Kautzsch, 143 κέ.

³ Kalliga, ὁ. π. Ὁ O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa, 49 κέ. ὑποστηρίζει τὴν παραπάνω θέση, χρονολογεῖ ὁμοίως τὴν Ἁγ. Σοφία στὸν 8ον αἰῶνα

Έχοντας λοιπόν υπόψη τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ τὸ ἄλλο παρόμοιο μὲ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου κιονόκρανο τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς τῆς Χαλκίδας, ποὺ δείχνει ὅμως κατώτερη δουλειὰ καὶ ἀμελῆ ἐκτέλεση, θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσωμε χρονολογικὰ τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ στὸ τέλος τοῦ βου ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου καὶ τὸ δεύτερο μέσα στὸν 7ο αἰῶνα. Γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ προαναφέραμε, καὶ τὰ δύο κιονόκρανα φαίνεται πὼς ἄρχισαν νὰ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς τεχνουργίας τῆς θεοδοσιανῆς ἄκανθας καὶ τῆς διατήρητης τεχνικῆς τοῦ βου αἰῶνα. Παρατηρεῖται ἕνας σχετικὸς φόβος τοῦ τρουπανιοῦ. Οἱ νευρώσεις καὶ οἱ διαίρεσεις τοῦ φύλλου εἶναι ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἀπλὰ ἀποδομένες. Στὸ Ἁγ. Δημητρίου λιγώτερο, στῆς Ἁγ. Παρασκευῆς πιὸ ἐμφαντικὰ καὶ ἀπόλυτα. Εἶναι ἡ τεχνουργία ἐκείνη ποὺ ἀρχίζει, μὲ φόβο πρῶτα, νὰ χάνη τὰ παλιὰ γνώριμα συνστατικά της καὶ νὰ ἀπλοποιεῖται, γιὰ νὰ μὴ ποῦμε νὰ χάνεται, στὸ νέο κιονόκρανο τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου ποὺ πρωτοδημοσιεύομε ἐδῶ.

Ὅπως τὸ περιγράψαμε τὸ κιονόκρανο αὐτὸ ἔχει μορφή καθαρά, στατική. Χαμηλώνει στὸ ὕψος τόσο, ποὺ μόνο γιὰ τὶς δύο σειρὲς τῶν φύλλων νὰ ἐπαρκῆ. Δὲν ὑπάρχουν ἕλικες καὶ ἔχασε τὶς γνωστὲς ὡς τώρα μορφὲς τοῦ σύνθετου κορινθιάζοντος κιονοκράνου. Τοῦ λείπει ἡ κίνηση. Χάθηκαν ἡ φωτεινὴ ἐπιφάνεια καὶ τὸ σκοτεινὸ βάθος. Γενικότητες καὶ λεπτομέρειες δὲν διακρίνονται μετὰξύ τους. Τὰ φύλλα εἶναι ἄκαυπτα καὶ βαριά, βαλμένα στὴ θέση τους γιὰ νὰ μὴ κινηθοῦν ποτέ, τόσο ποὺ σχηματίζουν καὶ αὐτὰ, κάτω ἀπὸ τὴ γωνιὰ τοῦ ἄβακα, δεύτερη τεκτονικὴ γωνιὰ. Ἡ διαμόρφωσή τους πετυχαίνεται μὲ λίγες τοῦ τρουπανιοῦ βαθιὲς γραμμὲς, ποὺ ὑποδηλώνουν τὶς νευρώσεις τους. Εἶναι μιὰ γεωμετρικὴ ἀπόδοση, τόσο προχωρημένη, ποὺ δὲν ἐπιτρέπει οὔτε τὸν καθορισμὸ καν τοῦ φύλλου. Ἄδρᾳ μόνο τὰ διαγράμματα διακρίνονται καὶ τὸ διακοσμητικὸ θέμα ἐκεῖ ποὺ ἄλλοτε ἀναλύοταν καὶ ζοῦσε καὶ στίς μικρότερες τοῦ ἀκόμη λεπτομέρειες, ὅπως εἶδαμε στὰ κιονόκρανα τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τῆς Ἁγ. Σοφίας, τώρα ἐρχεται παράλληλο καὶ ὅμοια σταθερὸ μαζὶ μὲ τὴ γωνιὰ τοῦ ἄβακα, δίνοντας τὴν ἐντύπωση πὼς τὸ φύλλο καὶ μόνο του, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἄβακα ἢ τοῦ ἐπικράνου, πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ σηκώσῃ πάνω του τόσο ἢ ἐπιστήλιο ὅσο βαριὰ κι ἂν εἶναι. Ἄλλοτε μιὰ τέτοια ἐντύπωση ἀποκλειόταν. Ἦσαν τόσο εὐθραυστα καὶ εὐλύγιστα ὅλα τὰ φύλλα τῆς ἄκανθας, ποὺ οὔτε αἰσθητικὰ οὔτε ὀργανικὰ μποροῦσαν τὰ κιονόκρανα, ποὺ ἀναλύσαμε ὡς τώρα, νὰ φορτισθοῦν μὲ τὸν ὄγκο καὶ τὸ βάρος, ποὺ καθόταν πάνω τους, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ ἐπικράνου.

Ἄν τώρα μὲ βάση ὀρισμένα μορφικὰ καὶ τεχνουργικὰ δεδομένα, χρονολογήσωμε στὸ τέλος τοῦ βου ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰῶνα τὸ κιονόκρανο τῆς κιονοστοιχίας τοῦ Ἁγ. Δημητρίου καὶ μέσα στὸν 7ο τὸ κιονόκρανο τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς Χαλκίδας, ποὺ κρατοῦν ἀκόμη στὴν παράδοση, ὅπως

είδαμε, όχι μόνο τῶν άνεμιζόμενων φύλλων ἀλλὰ καὶ τῆς θεοδοσιανῆς ἀκανθας, ἡ ἐξέλιξη πού παίρνει τὸ νέο κιονόκρανό μας μᾶς φέρνει, νομίζω, ὡς τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ κατεξοχὴν ἐποχὴ τῆς σχηματοποίησης καὶ τῆς ἀφαίρεσης τῶν θεμάτων καὶ ὅπως, πολὺ σοφά, παρατηρεῖ ὁ Γ. Σωτηρίου «τὸ ὄμοιον καὶ τὸ λεπτὸν σχέδιον παραμελεῖται μέχρις ἐκβαρβαρώσεως καὶ ἐκφυλισμοῦ τῶν παραδεδομένων φυτικῶν θεμάτων. Ἡ ἀναζήτησις στρέφεται εἰς τὴν δημιουργίαν ἀδρόων διακοσμητικῶν ἐντυπώσεων καὶ διαυγοῦς ρυθμοῦ, βασιζομένου εἰς σχέδιον ἰσχυρᾶς λιτότητος καὶ ρωμαλέας τεχνικῆς· διὰ τοῦτο ἐξέλιπεν ἡ ἐξεζητημένη καὶ λεπτεπίλεπτος τεχνικὴ τοῦ διατηρήτου».¹

Ἡ ρωμαλεότητα αὐτὴ τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ ἀπόλυτη σχηματοποίηση τῶν θεμάτων βρίσκουν τὴν πραγματικὴ τους ἔκφραση στὸ κιονόκρανό μας. Τὸ θέμα του ἀνήκει στὸ παρελθόν, ἡ ἐκτέλεση καὶ ἡ τεχνικὴ του στὸ παρὸν καὶ τὸ σχῆμά του, ἂν ὑποθέσωμε πὼς θὰ ἀφαιρούσαμε μὲ ἐπιμέλεια τὰ ἀνόργανα καὶ στατικά φύλλα, προαγγέλλει μιὰ μορφή πού καταλήγει ἀπὸ τὶς ἀρχεὺς κυρίως τοῦ 11ου αἰώνα στὰ γνωστὰ βυζαντινὰ τεκτονικὰ κιονόκρανα τῆς ἀνεστραμμένης κόλουρης πυραμίδας.

Ἡ μορφή τῶν κιονοκράνων πού μελετοῦμε πρωτοπαρουσιάζεται στὴν Ἀνατολή. Ἡ Συρία καὶ ἡ Μ. Ἀσία δίνουν τὰ πρῶτα καὶ τὰ μοναδικὰ δείγματα πού χρονολογοῦνται, ὅπως εἶδαμε, στὸν 2ο καὶ 3ο μ. Χ. αἰώνα.²

Ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ χρησιμοποίησε σπάνια ἀλλὰ σταθερὰ τὴ μορφή τῶν κιονοκράνων μὲ άνεμιζόμενα φύλλα, δίνοντας σ' αὐτὰ κάθε τι ἀπὸ τὴ δική της φύση καὶ οὐσία.

Τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ τὴν παρακολουθήσαμε στὴ σειρά τῶν ἑλληνικῶν κιονοκράνων πού, κατὰ περίεργη σύμπτωση, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, συγκεντρώνονται ὅλα στὴ Θεσσαλονίκη. Τὰ ἄλλα, τὰ ἐξωελλαδικά, βρίσκονται ἐντοπισμένα κατὰ πρῶτω λόγο στὴ Συρία³ καὶ σποραδικὰ στὴ Μ. Ἀσία⁴ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη.⁵

¹ Γ. Σωτηρίου, Ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 7ον καὶ 8ον αἰώνα, ΑΕ, 1937, τ. ἕκστ. 1, 183.

² R. Kautzsch, 140 κέ.

³ H. W. Bayer, ὁ. π. 70, εἰκ. 42, 43. R. Kautzsch 143.

⁴ H. Rott, Kleinasiatiscbe Denkmäler, Leipzig 1908, 318, εἰκ. στή σ. 16. R. Kautzsch 152.

⁵ G. Mendel, Catalogue des sculptures grecques et romaines, II, 1914, 54 κέ., ἀρ. 745. Manbury - Wiegand. Kaiserpaläste von Konstantinopel, 23, 2. πιν. 46. Forchheimer - Strzygowski, Vasserbehälter, 62 κέ., 172 κέ., 209 κέ.

Ἡ Ραβέννα, πού εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίδραση πάνω της ὄχι τόσο τῆς Πρωτεύουσ·

Ὁ Bayer ὁ. π. σιὰ συρικὰ κιονόκρανα τοῦ Kal'at Sim'an καὶ τοῦ Basufan, πού εἶναι σταθερὰ χρονολογημένα, ἐπιχειρεῖ νὰ ἰδῇ ἐπίδρασιν τῆς Πρωτεύουσας, παρὰ τὴν πρωτοτυπία τους καὶ παρὰ τοὺς αὐτόχθονες προδρόμους τους τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Γέρασα. Ὁ R. Kautzsch ἀμφισβητεῖ τὰ συμπεράσματα τοῦ Bayer καὶ παραδέχεται ὡς τόπο προέλευσης τῶν κιονοκρανῶν μας τὴ Συρία, παρατηρώντας συγχρόνως πὺς στὴν Κωνσταντινούπολη ἴσως νὰ ἐξελίχθηκε μόνον ἡ δανεισμένη ἀπὸ τὴ Συρία μορφή.¹ Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ γιὰ τοὺς δύο ἔχει πάρει ἀπὸ τὴν Πρωτεύουσα τὰ πρότυπά της.

Ἡ τελευταία αὐτὴ ὑπόθεση, ὕστερα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα πού καταλήξαμε πρὸ πάνω, νομίζω, πὺς δὲν εὐσταθεῖ.

Ἀποδείχθηκε ἄλλοτε² ὅτι τὰ κιονόκρανα τοῦ Μουσείου καὶ τῆς κιστέρας τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι σύγχρονα σχεδὸν μὲ τὸ κιονόκρανο τῆς κινοστοιχίας τοῦ Ἁγ. Δημητρίου. Τῆς κιστέρας μάλιστα, πού θεωρήθηκε καὶ τὸ πρότυπο γιὰ τὰ ἄλλα ὡς τώρα γνωστά, θὰ πρέπει χρονολογικὰ νὰ εἶναι τὸ παράλληλο τοῦ κινοκρανοῦ τῆς Χαλκίδας.

Τὰ κιονόκρανα πάλι τῆς Συρίας, ὅπως εἶδαμε, δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἐπομένως τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ ὡς σήμερα χριστιανικὸ κιονόκρανο μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα εἶναι τῆς Συλλογῆς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης, πού ἀναγκαστικὰ τὸ χρονολογήσαμε στὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰῶνα.

Ἔτσι γιὰ ὅλα τὰ γνωστὰ κιονόκρανα τῆς μορφῆς πού ἐξετάσαμε καὶ πού εἶναι δυνατὸ μὲ κάποια ἀκρίβεια νὰ χρονολογηθοῦν ἔχομε τὴν ἑξῆς κατάταξη:

σας ὅσο τῆς Ἀνατολῆς, παρουσιάζει στὸν Ἁγ. Ἀπολλινάριο στὶς Κλάσις μὴ ξεχωριστὴ μορφή κιονοκρανῶν μὲ ἀνεμιζόμενα φύλλα, πού χαρακτηρίζονται ὡς «ἄκανθα - πεταλοῦδα». R. Kautzsch, 198. A. Colasanti, L'arte byzantina in Italia, πιν. 47, 50. A. Riegl, Spätromische Kunstindustrie, Wien 1927, 75, εἰκ. 10. Στὴν ὁμάδα τούτη πρέπει νὰ συμπεριλάβωμε καὶ τὸ κιονόκρανο τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἁγ. Θεοδώρας στὴν Ἁρτα, ABME, 1936, τ. II, 97, εἰκ. 7. Τὸ ἐπίκρανο παρασιάδας, πού ἀναφέρει ὁ Strzygowski στὴν πραγματεία του Die Akropolis in altbyzantinischer Zeit, AM 14, 1889, 286 εἰκ. 5, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ τοῦ τύπου «ἄκανθα - πεταλοῦδα». Ἐδῶ ἔκλειναν τὰ δύο φύλλα, τὸ ἓνα δεξιὰ καὶ τὸ ἄλλο ἀριστερά, γιὰ νὰ τοποθετηθῇ στὴ μέση ὁ ἀετός, πού πάνω σ' αὐτὰ στηρίζει τὰ πόδια του.

¹ R. Kautzsch, 150 κέ.

² R. Kautzsch, 145 κέ.

Κιον. Ρωμαιοκρατίας		Χριστιανικὰ κιον.	
Δαμασκοῦ	} 2ος-3ος αἰών.	Ἄγ. Γεωργίου τέλος 4ου ἀρχῆς 5ου αἰών.	
Σμύρνης		Ἄγ. Γεωργίου 1ο μισὸ 5ου αἰών.	
Γέρασας		Gal'at Sem'an } 2ο μισὸ 5ου αἰών.	
		Basujan }	
		Ἄγ. Σοφίας	1ο μισὸ 5ου αἰών.
		Ἄγ. Δημητρίου	2ο μισὸ 6ου ἀρ. 7ου αἰών.
		Μουσείου Κων)πόλεως	» »
		Ἄγ. Παρασκευῆς Χαλκ.	7ος αἰών.
		Κισιέρνας Κων)πόλεως	» »
		Συλλογῆς Ἄγ. Δημητρίου	8ος αἰών.

Ἀπὸ τὸν παραπάνω πίνακα φαίνεται α) πὼς, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λεγόμενα κλασικὰ κιονόκρανα, στὴ Θεσσαλονίκη συναντοῦμε τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο δείγμα τοῦ χριστιανικοῦ κιονοκράνου με̄ ανεμιζόμενα φύλλα, τὸ ἕνα στὴ Συλλογῇ τοῦ Ἄγ. Γεωργίου καὶ τὸ ἄλλο στὴ Συλλογῇ τοῦ Ἄγ. Δημητρίου, β) πὼς ἡ Συρία, ὡς τώρα τοῦλάχιστο, στὰ χριστιανικὰ κιονόκρανα με̄ ανεμιζόμενα φύλλα ἀκολουθεῖ τὴ Θεσσαλονίκη, γ) πὼς ἡ Κωνσταντινούπολη κατὰ δύο αἰῶνες σχεδὸν ὕστερεῖ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ δ) πὼς μία συστηματικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχαῖζουσα μορφή τοῦ χριστιανικοῦ κιονοκράνου με̄ ανεμιζόμενα φύλλα ὡς τὴν τελευταία του διαμόρφωση πουθενὰ ἄλλου δὲν παρουσιάζεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράτολμο νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ὑπῆρχε μιὰ σχολή, ἕνα ἐργαστήριον καλλίτερον, πού μέσα σ' αὐτὸ ζοῦσε ἡ παράδοση τῶν κλασικῶν μὴ χριστιανικῶν συριακῶν κιονοκράνων με̄ ανεμιζόμενα φύλλα, καὶ ἀπὸ δῶ, ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον αὐτό, μετὰ τὴ μετακίνηση τεχνιτῶν ἢ με̄ σχέδια, νὰ μεταδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Χαλκίδα. Δὲν θὰ ἦταν λογικὸ βέβαια τὸ ἴδιον νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴ χριστιανικὴ Συρία. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ὅχι μόνο ἡ παράδοση ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια ἀρχαῖα κιονόκρανα καὶ αὐτὰ μιμήθηκαν οἱ ντόπιοι τεχνίτες.

Σὲ μιὰ τέτοια σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἴσως καὶ στὴν ἴδια, ὑποθέτομε, χρωστᾶμε κ' ἕνα ἄλλο εἶδος κιονοκράνου, ἐκεῖνο με̄ τὶς προτομὰς κριῶν, πού εἶναι τόσο διαδομένο στὴ Μακεδονία.¹

Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ κρατᾷ μιὰ ἰδιαίτην θέσιν γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης. Δέχεται τὶς ἐπιδράσεις τῆς Ἀνατολῆς κατευθεῖαν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, γίνεται

¹ P. Lemerle, Chapiteaux chrétiens à protomes de bœufs, AE, 1937, τ. ἐκτ. I, 299.

πολλές φορές αυτόνομη και ή ακτινοβολία τής σχολής της διαπερνά όλη τή Μακεδονία από τήν πρώτη άρχή τής χριστιανικής τέχνης ώς τούς τελευταίους αιώνες.¹

Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

¹ Η άμεση σχέση, πού πολλές φορές διαπιστώνεται μεταξύ Θεσσαλονίκης και Ανατολής, πρέπει να τραβήξει τήν προσοχή τών έρευνητών, για να διαλευκανθοῦν πολλά σημεία τής χριστιανικής και βυζαντινής τέχνης. Από τήν εποχή τής ρωμαιοκρατίας βλέπομε τή σχέση αυτή. Το Σεράπειο, τό Τόξο του Γαλερίου δείχνουν πόσο στενή ήταν ή σχέση τής Ανατολής με τή Θεσσαλονίκη. Οι χριστιανικοί τάφοι του συνοικισμού Τυρολόης, τής όδου Λαγκαδά, ή διαμόρφωση τής κόγχης με τούς έξωτερικούς γύρω άπ' αυτήν κίονες τής Αχειροποιήτου, τά διάφορα άλλα ανατολικά στοιχεία στις βυζαντινές εκκλησίες της αποτελούν μιάν αδιάσπαστη σειρά, πού δείχνει τή σταθερή έπαφή τής Θεσσαλονίκης με τήν Ανατολή. Μιά έρευνα γενική πάνω στο θέμα «Η θέση τής Θεσσαλονίκης στη βυζαντινή τέχνη» θα έδινε, νομίζω, αξιόλογα συμπεράσματα. Τελευταία ό Α. Ξυγγόπουλος στη μελέτη του «Παρατηρήσεις εις τας τοιχογραφίας του Αγ. Νικολάου Μελενίκου» (άνάτυπο ΣΤ' τόμ. Έπετηρ. Φιλ. Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μνημόσυνον Ν. Παπαδάκι) σελ. 14, εξετάζει σε γενικές γραμμές τό θέμα αυτό και δίνει και τή μικρή ακόμη σχετική βιβλιογραφία.